

An Examination of the Link Between Communicative Action, Social Reason, and Inter-Subjective Agreement in Habermas's Perspective and Its Adaptation to Social Themes in Contemporary Painting

Tayebeh Sanchouli Nezhad ¹, Mohammad Akvan ^{*2}

¹ Department of Philosophy, Faculty of Literature and Humanities, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, t.sanchoulinezhad@iauctb.ac.ir

^{*2} (Corresponding author) Department of Philosophy, Faculty of Literature and Humanities, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, moh.akvan@iauctb.ac.ir

Article Info

Research Article

Issue 56

Volume 21

Page 261 to 280

Submission Date: 2023/07/30

Review Date: 2023/09/20

Acceptance Date: 2023/10/24

Publication Date: 2024/12/21

Keywords

Communicative action,
Habermas,
social reason,
inter-subjective agreement,
social themes.

Cite this article

Sanchouli Nezhad, T. and Akvan, M. (2025). An Examination of the Link Between Communicative Action, Social Reason, and Inter-Subjective Agreement in Habermas's Perspective and Its Adaptation to Social Themes in Contemporary Painting. *Islamic Art Studies*, 21(56), 261-281.

[dori.net/dor/20.1001.1.***** ***/](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.409282.2261)

[dx.doi.org/10.22034/IAS.2023.409282.2261](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.409282.2261)

ABSTRACT

Habermas's theory of communicative action has introduced a novel innovation in the fields of philosophy, sociology, and political thought. This theory integrates two perspectives—introverted and extroverted—using the concepts of the lifeworld and system, shifting from a paradigm of consciousness-oriented rationality to one centered on language in the form of discourse. It establishes a shared communicative lifeworld that encompasses a background of common meanings and structural elements, enabling social reproduction. The integration of action and structure theories effectively combines liberal and Marxist theories on society into a new critical social theory. Habermas's theory emphasizes the role of social reason, language, and dialogical ethics in liberation from oppression. This research focuses on examining the connection between communicative action, social reason, and inter-subjective agreement in Habermas's perspective and adapting it to social themes in contemporary painting.

Research Objectives:

1. Investigating how communicative action relates to social reason.
2. Examining the link between social reason, inter-subjective agreement, and social themes in contemporary painting.

Research Questions:

1. How can a connection be established between communicative action and social reason?
2. What is the relationship between social reason, inter-subjective agreement, and social themes in contemporary painting?

Introduction

Jürgen Habermas, a contemporary German philosopher and social theorist, is recognized as a late rationalist. He critiques rationalism in a dialectical manner. The aim of his theory of communicative action is to overturn the individualistic monological liberalism and utilitarian theories about society, which are based on strategic calculations (achieving success over rationality). According to him, only by considering communicative rationality can one surpass liberal and utilitarian theories. Furthermore, he views the goal of reaching understanding as an agreement that rationally fulfills the content of a statement, emphasizing that "reaching understanding is the telos of human speech" (Habermas, 1981: 287). Social reason is seen as a purposeful rationality that empowers individuals in their reciprocal actions, aligning with the social structure to result in a harmonious interaction. Habermas believes that facts and values are intertwined, making objectivity impossible. He advocates for a hermeneutic understanding that is socially and inter-subjectively constructed (Bottomore, 2001: 64). The potential for actual or potential agreement exists in human minds without direct dialogue, which he terms inter-subjective agreement.

This article attempts to demonstrate how several epistemological domains are integrated in the theory of communicative action. It provides a descriptive analysis of these concepts and explores their semantic connections. The hypothesis of this article is that communicative action, social reason, and inter-subjective agreement, along with their adaptation to social themes in contemporary painting, can offer a solution to the crisis of modernity.

A review of previous research indicates that no independent work has been published under this title. Although there have been studies on the role of reason in Habermas's thought, such as Mehdi Zadeh's article "Communicative Reason in Habermas's Thoughts" (1996), which analyzed the concept of communicative reason within his intellectual framework. Hassani and colleagues (2023) in their article "Culturalization in the Context of Rationality for Achieving Peaceful Coexistence (with a Habermasian Approach)" argue that accepting new cultures requires an environment of rational growth to facilitate a dialogue space for cultural reproduction without harming the native culture and civil liberties of a society. Since culturalization involves social action, establishing a rational foundation for liberation from alienation in the process of culturalization is crucial. Therefore, a society's capacity for culturalization can be explained in the context of rationality and considered a strategy for peaceful coexistence. However, the works mentioned do not address the application of Habermas's social reason and social themes in contemporary paintings. This current

research, conducted using a descriptive-analytical method and relying on library resources, aims to fill this gap.

Conclusion

Today, the meaning of representation in art is no longer limited to mere imitation or similarity to an object. Instead, it involves the formulation of the visible form, which is a necessary condition. The function of representation in contemporary theories includes reflecting inner realities within the realm of anthropocentrism. The connection between art and psychology can provide images of the hidden layers within and outside, deciphering the complex psychological states of humans and society. Hani Najm, a contemporary painter, relies on visual and visual arts knowledge to serve as a witness and recorder of the external and internal realities of society, presenting numerous reports on the inner complexities and psychological intricacies of humans and society. Many crises have engulfed the world today, affecting the production and evolution of artworks. Since semiotics is an approach that deals with the way meaning is signified, paintings offer a suitable discursive space for semiotic analyses. In these analyses, various sign systems interact to convey the overall meaning of the work, guiding the audience toward discovering concepts. Given the relationship between art and life, a wide range of contemporary artworks address human problems. Artists today are more involved with people's issues than ever before and are influenced by them. This examination reveals that the signs used in these works expose many truths, disintegration, and moral stagnation in contemporary society. Since artworks consist of signs and relationships between different visual and textual elements, one of the most appropriate methods for analyzing artworks to uncover deeper truths and concepts is using semiotic methods and generative theory of meaning. This approach allows for deciphering and analyzing different layers to understand both hidden and apparent meanings of the work.

Habermas argues that his theory of communicative action corrects modernity's excessive reliance on the rational subject as a metaphysical and moral foundation without negating the possibility of rational critique, enlightenment, and liberation. His theory can fulfill what radical critique promises but cannot achieve. Habermas does not intend for his concept of communicative rationality to be interpreted as an ideal that suggests a utopian future state. Although communicative rationality is idealistic, it should not be viewed as a transcendent foundation; rather, it should be approached skeptically. The ideal of communicative rationality proposes a set of conditions for

forms of life that should be created by those who inhabit these forms (cf. Outhwaite, 114).

According to Habermas, communicative action is oriented toward understanding and agreement, explaining and justifying the objective grounds of action, which makes communicative actors responsible for rationality. Thus, intersubjective rationality requires that the parties involved in action have freedom, commitment, responsibility, and autonomy to defend and justify their claims. He believes that justice requires accepting universal and constant notions and that the solution to conflicts lies in dialogue and discussion, as truth is an intersubjective element that emerges in speech. Dialogue occurs in the public sphere based on communicative rationality rather than instrumental rationality.

There is an intrinsic link between the structures of the lifeworld and linguistic worldviews, and language and cultural tradition acquire a certain transcendent status in relation to anything that can become an element of a situation. The specific crisis of traditional societies arises from internal contradictions, as there is a conflict between norms that do not permit exploitation and the class structure that uses social class as a criterion for privilege. Communicative rationality is a form of phenomenal rationality, viewing humans like other natural phenomena without a transcendent goal. Habermas's social order faces significant obstacles in terms of abstraction and experience. In his view, social order does not conform to pragmatic consensus because communicative rationality and dialogical consensus, although beneficial in a democratic context and potentially useful in fundamental mental dialogue at the inter-personal and inter-group level, will face serious obstacles at the level of government and bureaucracy.

In contemporary Islamic painting, one can observe the apparent aspects of rationality and its relationship with the artist's mind.

References

Abbaspour, E. (2011). A Critical Approach to the Methodology of Habermas's Theory of Communicative Action. *Journal of Cultural and Social Knowledge*, No. 2, 35-64 [In Persian].

Ali-Khah, F. (1997). Communicative Action and Language in Habermas's Thought. *Journal of Strategy (Quarterly of the Center for Strategic Studies)*, No. 13, 20-30 [In Persian].

Arato, A., & Rosenfeld, M. (Eds.) (1998). *Habermas on Law and Democracy: Critical Exchanges*. University of Columbia Press.

- Bashiriyeh, H. (2005). *Transition to Democracy*. Tehran: Contemporary View [In Persian].
- Habermas, J. (1999). *Crisis*. Translated by Jahangir Mo'ini. Tehran: Gham-e No [In Persian].
- Habermas, J. (2002). *Globalization and the Future of Democracy: Postnational Constellation*. Translated by Kamal Poladi. Tehran: Markaz [In Persian].
- Habermas, J. (2004). *Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Translated by Jamal Mohammadi. Tehran: Afkar [In Persian].
- Habermas, J. (2005). *Genetic Engineering and the Future of Human Nature*. Translated by Yahya Emami. Tehran: Naghsh-o-Negar [In Persian].
- Habermas, J. (2012). *Religion and International Relations*. Translated by Asghar Ghehrmanpour, Second Edition. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies [In Persian].
- Habermas, J. (2013). *Theory of Communicative Action*. (Two volumes in one). Translated from German to English by Thomas McCarthy, Translated into Persian by Kamal Poladi. Tehran: Saadi [In Persian].
- Habermas, J. (2001). "The Secular Society in the West." Translated by Gholamali Khoshroo, *Ayin Journal*, No. 19 & 20 [In Persian].
- Habermas, J. (2001). "Post-Secularism." Translated by Mehrzad Fotouhi, *Hamshahri Journal*, February [In Persian].
- Habermas, J. (2002). "Public Sphere, Halleh Lajevardi." *Organon Quarterly*, No. 25 [In Persian].
- Habermas, J. (2006). "Religion in the Public Sphere." *Baztab-e Andisheh*, No. 74 [In Persian].
- Haw, L. E. (2016). *Jürgen Habermas*. Translated by Jamal Mohammadi. Tehran: Gham-e No [In Persian].
- Holub, R., & Habermas, J. (2018). *Critique of the Public Sphere: Habermas's Philosophical Debates with Popper, Gadamer, Luhmann, Lyotard, Derrida, and Others*. Translated by Hossein Bashiriyeh. Tehran: Nashr-e Ney [In Persian].
- Huhn, T. (2004). "Thoughts beside Themselves," pp. 1-18, in *Cambridge Companion to Adorno*, Tom Huhn (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.

Hussein Lesnaf, M. (1999). *Twentieth-Century Political Philosophers*. Translated by Khashayar Deihimi. Tehran: Nashr-e Koochak [In Persian].

Naghdi Hosseini, S. M. (2009). Jürgen Habermas: From Liberal Rights, Ethics, and Politics to Dialogical Law and Democracy. *Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 1, No. 1, 93-124 [In Persian].

Najafi Hosseini, M. H. (2010). *Mehr Taban*. Mashhad: Allameh Tabataba'i Publications [In Persian].

Naghdi Hosseini, S. M. (2009). Jürgen Habermas: From Liberal Rights, Ethics, and Politics to Dialogical Law and Democracy. *Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 1, No. 1, 93-124 [In Persian].

Naghibzadeh, A., & Norouzi, R. A. (2009). An Analysis of Habermas's Moral and Social Education Goals with Emphasis on the Theory of Communicative Action. *Applied Sociology*, Vol. 21, No. 1, 123-142 [In Persian].

Nozari, H. A. (2002). *Re-reading Habermas*. Tehran: Cheshmeh Publications [In Persian].

Outhwaite, W. (2009). *Habermas: A Critical Introduction*. Polity Press.

Ranjbar, I. (2015). "The Paradigm of Politics in the Frankfurt School's Political Thought." *Theoretical Politics Research*, No. 18, 49-77 [In Persian].

Ritzer, G. (1998). *Contemporary Sociological Theory: Adding Two New Chapters*. Translated by Mohsen Salasi. Tehran: Scientific Publications [In Persian].

Sajjadi, S. J. (1996). *Terms of Philosophical and Theological Culture*. Tehran: Amir Kabir [In Persian].

Tohidfam, M. (2009). *Beyond Action and Structure: Integrating Action and Structure in the Thought of Anthony Giddens, Pierre Bourdieu, and Jürgen Habermas*. Tehran: Gham-e No [In Persian].

Waldron, J. (Ed.) (1995). *Theories of Rights*. Oxford University Press.

White, S. (2001). *Reason, Justice, Modernity, and Recent Writings of Habermas*. Translated by Mohammad Hariri Akbari. Tehran: Ghatreh Publications [In Persian].

بررسی پیوند کنش ارتباطی عقل اجتماعی و توافق بین اذهانی در نگرش هابرماس و تطبیق آن با مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر

طیبه سنجولی نژاد ^۱، محمد اکوان ^۲

^۱ دانشجوی دکتری، گروه فلسفه، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، t.sanchoulinezhad@iauctb.ac.ir

^۲ (نویسنده مسئول) دانشیار، گروه فلسفه، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، moh.akvan@iauctb.ac.ir

چکیده

نظریه کنش ارتباطی هابرماس نوآوری جدیدی در حوزه فلسفه، جامعه‌شناسی و اندیشه سیاسی به وجود آورده است. این نظریه با استفاده از مفاهیم جهان زیست و سیستم دو چشم‌انداز درونگرا و برونگرا را با یکدیگر پیوند می‌زند و از پارادایم خرد آگاهی‌محور به جانب پارادایم زبان در قالب گفتار روی می‌آورد؛ از سویی، جهان زیست مشترک ارتباطی‌ای را بنیان می‌گذارد که دربرگیرنده پس‌زمینه معانی مشترک و شامل عناصر ساختاری است که بازآفرینی اجتماعی را امکان‌پذیر می‌سازد. تلفیق میان دو مفهوم کنش و ساختار و نظام درواقع تلفیق دو نظریه لیبرالی و مارکسیستی در مورد جامعه در قالب یک نظریه اجتماعی جدید و انتقادی است که با ارائه نظریه خود تحت عنوان کنش ارتباطی به آن می‌پردازد نقش عقل اجتماعی و زبان و اخلاق گفت‌وگویی در رهایی از ستم در این نظریه بسیار پررنگ جلوه می‌نماید لذا تمرکز این پژوهش بر بررسی پیوند کنش ارتباطی عقل اجتماعی و توافق بین‌ذهانی در نگرش هابرماس و تطبیق آن با مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر است.

اهداف پژوهش:

۱. چگونگی ارتباط کنش ارتباطی با عقل اجتماعی.
۲. بررسی پیوند عقل اجتماعی با توافق بین‌ذهانی و مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر.

سؤالات پژوهش:

۱. چگونه می‌توان بین کنش ارتباطی و عقل اجتماعی پیوند ایجاد کرد؟
۲. پیوند عقل اجتماعی با توافق بین‌ذهانی و مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر چگونه است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۶

دوره ۲۱

صفحه ۲۶۱ الی ۲۸۰

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۰۸

تاریخ داوری: ۱۴۰۲/۰۶/۲۹

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

کلمات کلیدی

کنش ارتباطی،

هابرماس،

عقل اجتماعی،

توافق بین اذهانی،

مضامین اجتماعی.

ارجاع به این مقاله

سنجولی نژاد، طیبه و اکوان، محمد . (۱۴۰۴). بررسی پیوند کنش ارتباطی عقل اجتماعی و توافق بین اذهانی در نگرش هابرماس و تطبیق آن با مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر. *مطالعات هنر اسلامی*. ۲۱ (۵۶)، ۲۶۱-۲۸۱.

[dori.net/dor/20.1001.1.*](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.409282.2261)

***** ** ** ** **

[dx.doi.org/10.22034/IAS](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.409282.2261)

.2023.409282.2261

مقدمه

یورگن هابرماس فیلسوف و نظریه‌پرداز اجتماعی معاصر آلمان به‌عنوان عقل‌گرای متأخر شناخته می‌شود. وی نقد عقل‌گرایی را به شیوه‌ای دیالکتیکی بیان می‌نماید. هدف نظریه کنش ارتباطی واژگونی فردگرایی تک‌گویانه نظریه لیبرالی و فایده‌گرایانه در مورد جامعه است که بر مبنای محاسبات استراتژیک (کسب موفقیت در برابر عقلانیت‌گرایی) استوار است به اعتقاد وی تنها با لحاظ کردن عقلانیت ارتباطی است که می‌توان بر نظریه‌های لیبرالی و فایده‌گرایانه فائق آمد. علاوه بر آن وی هدف فرایندهای رسیدن به تفاهم را توافقی می‌داند که به نحو عقلانی محتوای یک گفته و سخن را برآورده سازد و تأکید می‌کند که «رسیدن به تفاهم غایت گفتار آدمی است» (هابرماس، ۱۹۸۱: ۲۸۷). عقل اجتماعی نوعی عقلانیت هدف‌مند تلقی شده که فرد را در کنش متقابل خویش توانمند می‌سازد این کنش و هدف با اجتماع طوری هماهنگ می‌شود که با ساختار هم‌کنشی منتهی شود. به اعتقاد هابرماس واقعیت‌ها و ارزش‌ها درهم آمیخته شده‌اند؛ از این‌رو، دستیابی به بی‌طرفی محال است وی از فهم هرمنوتیکی سخن می‌گوید که به‌صورت اجتماعی و بین‌الذهانی ساخته می‌شود (باتامور، ۱۳۸۰: ۶۴). توانایی توافق بالفعل یا بالقوه در اذهان بدون گفت‌وگوی مستقیم در بشر وجود دارد و آن را توافق بین‌الذهان می‌نامد.

در این مقاله سعی شده است چگونگی تلفیق چند حوزه معرفتی در نظریه کنش ارتباطی را به نمایش بگذارد و ضمن بررسی توصیفی موارد فوق به پیوند معنایی این مفاهیم پرداخته شود فرضیه این مقاله این است که کنش ارتباطی، عقل اجتماعی و توافق بین اذهانی و تطبیق آن با مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر می‌تواند راه‌حلی برای حل بحران مدرنیته باشد.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. با اینکه، آثاری به بررسی جایگاه عقل در اندیشه هابرماس انجام شده است. مهدی‌زاده (۱۳۷۵) در مقاله‌ای با عنوان «عقل ارتباطی در اندیشه‌های هابرماس، به واکاوی مقوله در منظومه فکری وی پرداخته است. حسنی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ‌پذیری در بستر عقلانیت در جهت رسیدن به همزیستی مسالمت‌آمیز (با رویکرد عقلانیت هابرماس) معتقدند پذیرش هر فرهنگ جدید خواهان بستر رشدی عقلانی‌ست برای فراهم کردن یک فضای گفت‌وگو در جهت بازتولید فرهنگی بدون آسیب رسیدن به فرهنگ بومی و منحصربه‌فرد آن جامعه و نیز آزادی‌های مدنی آن؛ چراکه فرهنگ‌پذیری با کنش اجتماعی سروکار دارد و نهادینه کردن بستری عقلانی برای رهایی از خودبیگانگی در روند فرهنگ‌پذیری حائز اهمیت است. از این‌رو، می‌توان ظرفیت فرهنگ‌پذیری یک جامعه را در بستر عقلانیت تبیین کرد و آن را راهکاری برای همزیستی مسالمت‌آمیز دانست. با این حال، در آثار یادشده به تطبیق عقل اجتماعی هابرماس و مضامین اجتماعی در نقاشی‌های معاصر پرداخته نشده است. در پژوهش حاضر که به روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است.

۱. عقل و عقلانیت

مفهوم عقلانیت هابرماس برحسب وجود دلایل بنیادهای راسخ تعریف می‌شود؛ این تعریف بیانگر یک مفهوم شناخت‌گرایانه است که به معرفت یا حقیقت گره می‌خورد نه به ملاحظات رویه‌ای محض؛ اما درعین حال به عقلانیت ارتباطی نیز اولویت می‌دهد (اوث ویت، ۱۳۹۳: ۱۰۴). اساس عقلانیت یک بازنمود قابل نقد است که مبتنی بر پیش‌شرط‌های عقلانیت است، در صورتی و تا آنجا که دانش خطاپذیر را تجسم بخشد، برآورده می‌کند و از این رو با جهان عینی نسبت داشته باشد و پذیرای داوری عینی باشد. هابرماس عقلانیت را در دو وجه و در دو مسیر جست‌وجو می‌کند؛ عقلانیت ابزاری و ارتباطی او عقلانیت ارتباطی را دارای ظرفیت رهایی‌بخش به‌شمار می‌آورد که گرچه در تعارض عقل ابزاری است او منکوب و تسلیم آن نمی‌شود و نیز عقل‌گرایی او با آنچه در سنت هگل، دکارت و کانت مطرح است تفاوت دارد. هابرماس عقلانیت را بین‌ذهانی می‌داند عقل موردنظر هابرماس را می‌توان عقل اجتماعی به مفهوم بین‌ذهانی خواند.

عقلانیت مدنظر هابرماس دو نوع است: عقل معرفتی برای کسب دانش و عقل ابزاری برای سلطه بر محیط است. به نظر هابرماس شناخت همواره مرتبط با علایق بشری شامل علقه تکنیکی، علقه تفاهمی و علقه رهایی است. بنابراین هابرماس درمجموع سه مرحله از عقلانیت را مطرح می‌کند: (۱) عقلانیت ابزاری که دلیل علاقه بشر به تکنیک و فن مطرح است؛ (۲) عقلانیت ارتباطی که جهت علاقه بشر به مفاهمه و گفتمان است؛ (۳) عقلانیت انتقادی که به تعبیر هابرماس در راستای علاقه رهایی مطرح می‌شود. زمانی که انسان خواهان رسیدن به حقیقت است از طریق عقلانیت به نقد و بررسی می‌پردازد (نوذری، ۱۳۸۱: ۲۱۵).

عقلانیت آشکار در کنش‌های ارتباطی طیف گسترده‌ای دارد. تعبیر عقلانی برای صورت‌های مختلفی از احتجاج و استدلال، از جمله امکان ادامه کنش ارتباطی با ابزارهای بازاندیشانه به‌کار می‌رود. در وجه معرفتی عقلانیت دو مسیر را می‌توان در نظر گرفت اگر از مسیر کاربرد غیر ارتباطی در کنش غایت‌مند بنگریم با مفهوم عقلانیت معرفتی - ابزاری سروکار داریم که از طریق سنت فکری تجربه‌گرایی، خود - فهمی را در عصر مدرن نشان می‌دهد. مسیر دوم، اگر مفهوم عقلانیت را در مسیر کنش معطوف به هدف قرار دهیم می‌توان از واژه عقلانیت استفاده نمود از عقلانیت بیشتر به‌عنوان یک واکنش برای تغییر سیستم استفاده می‌شود. عقلانی بودن به منزله راه‌حلی برای مسائل مختلف تلقی می‌شود. عقلانیت مندرج در اصول کلی بیان بر نظریه کنش ارتباطی هابرماس سایه می‌افکند برخلاف عقلانیت ابزاری که متکی بر روابط ذهن و عین است. عقلانیت ارتباطی به‌عنوان مبنای نظریه اجتماعی انتقادی عرضه می‌شود. هابرماس فلسفه آگاهی که منتج از ذهن فردی است و درباره جهان می‌اندیشد را در مقابل مفهوم بین‌الذهانی قرار می‌دهد.

۲. کنش ارتباطی

نظریه کنش ارتباطی تلفیق زبان‌شناسی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی و فلسفه است؛ هابرماس آن را به‌عنوان راه‌حلی بدیل برای انحراف مدرنیته مطرح می‌کند. این نظریه بر مبنای نظریه توانش زبانی نوام چامسکی بنا شده. کنش ارتباطی

یک شیوه فهم دعوی‌های اعتبار رجوع کردن به گفتار محتوا، ذهنیت و بین‌الذهانیت بوده وی نظریه کنش را در دو سطح خرد و کلان مورد مطالعه قرار می‌دهد سطح خرد که در ارتباط با اعضاء و اشخاص و سطح کلان که بر سطح نظام اجتماعی نظاره دارد. وی بر آن است که میان سطح خرد و کلان ارتباط برقرار نموده و در راستای آن به دو نوع عقلانیت که نظام اجتماعی و عقلانیت جهان (زندگی) زیست است رسیده و آن را جدا از هم فرض نمی‌کند. داعیه‌های اعتباری که در کنش ارتباطی پدید می‌آیند به چند چیز مربوط می‌شوند که هابرماس آن را سه دنیا می‌نامد که سخنگویان در آن نظر دارند: دنیای عینی، دنیای ذهنی، دنیای اجتماعی (اوث ویت، ۱۳۹۳: ۱۰۴). کنش ارتباطی به‌زعم هابرماس کنشی است که در آن کنشگران، مشارکت‌کننده که قادر به سخن‌گفتن هستند درک و فهمی اجمالی از وضعیت کنش و مسیرهای هماهنگ دارند تا بتوانند براساس پیش‌تفاهمی که دارند اعمال خود را با توافق و اجماع همانند کنند (بشیریه، ۱۳۸۴: ۳۰۶). در کنش ارتباطی کاربرد زبان برای بازنمایی هر سه دنیا و رابطه کنشگر با دنیا آشکارا مسئله‌ساز است کنش ارتباطی نوعی تعامل است که از رهگذر کنش‌های گفتاری هماهنگ می‌شود با این کنش‌های گفتاری مطابق و ملازم نیست. وی کنش را به لحاظ «دستیابی به تفاهم به سه نوع ابزاری، استراتژیک و ارتباطی تقسیم می‌کند و کنش ابزاری را دارای موقعیتی غیراجتماعی می‌داند که تکامل انسان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد؛ اما هابرماس کنش استراتژیک و ارتباطی را دارای موقعیت اجتماعی می‌داند» (علی‌خواه، ۱۳۷۶: ۷۸). هابرماس میان کنش عقلانی کنش ارتباطی تفاوت قائل است.

تنظیم این کنش‌ها براین‌اساس است که آن‌ها دارای سرشت‌های متعددی هستند، به همین دلیل چهار نوع الگو را برای کنش بیان می‌کند: ۱. کنش غایت‌شناسانه؛ ۲. کنش قاعده‌مند (نظم) هنجاری؛ ۳. کنش نمایش‌واره‌ای؛ ۴. کنش ارتباطی یا مفاهمه‌ای. ۴ «هرکدام از این کنش‌ها با علایق انسان مطابقت دارد و در مرحله از تحولات اجتماعی درجه‌ای خاص از فهم واقعیت‌های اجتماعی دانش و توجیه اخلاقی (مشروعیت) و هنجارهای قانونی (نظم بخش) است و در صورتی که تحول این ابعاد با شیوه‌ای متقابل با یکدیگر سازگاری نداشته باشد جامعه با انواع تضادها و بحران‌ها مواجه می‌گردد» (هابرماس، ۱۳۸۴: ۱۶۷-۱۵۸). از طرفی، کنش‌های ارتباطی در ظرف یا مکانی به‌نام حوزه عمومی که فضایی میان جامعه مدنی و دولت است رخ می‌دهد (هابرماس، ۱۳۸۳: ۱۰۴). هدف اصلی نظریه کنش ارتباطی هابرماس حل مسائل فلسفی که مبنای اجتماعی دارد، بوده است. هابرماس کاملاً تحت‌تأثیر نظریات مارکس است؛ برای همین امکان لغزش و سرکوب مسائل فلسفی، به نفع درک عمومی وجود داشته است. وی معتقد است شالوده هنجار نظریه اجتماعی مارکس واضح و روشن نبوده و به‌نظر وی بین نظریه کنش ارتباطی و مفاهمه‌ای و مبانی ماتریالیسم تاریخی پیوندهایی وجود دارد (نوذری، ۱۳۸۱: ۲۸۶). کنش اجتماعی مانند هر کنش دیگری به ترتیب زیر معین می‌شود: ۱. به‌صورت هدف‌جو - عقلانی؛ ۲. به‌صورت ارزش - عقلانی؛ ۳. به‌صورت عاطفی و به‌ویژه احساسی؛ ۴.

^۱ -teleological

^۲ -normatively regulated action

^۳ -dramaturical action

^۴ -communicative action

به صورت سنتی. از آنچه در مورد کنش ذکر شد می توان نتیجه گرفت که حوزه فعالیت انسانی به کمک مفاهیم کنش ارتباطی و دستیابی به توافق در مقابل سایر انواع کنش ترسیم می شود. کنش های ارتباطی نقش تعیین کننده ای در تکامل جوامع بشری دارند. در دنیای مدرن حوزه کنش ارتباطی توسط فرایندهای بازار و... پایمال می شوند (اوت ویت، ۱۳۹۳: ۱۰۲).

کنش ارتباطی صرفاً یک عمل گفتاری نیست؛ بلکه شیوه ای برای بازآفرینی جامعه است. از منظر هابرماس «تنها با بهره گیری از چارچوب مفهومی کنش ارتباطی است که چشم اندازی را می یابیم که از فراز آن عقلانی شدن جامعه از همان آغاز با یک تناقض درونی نمایان می شود» (هابرماس، ۱۳۹۲: ۳۳۸). تضاد بین عقلانی شدن ارتباط روزمره یعنی ارتباطی که مبتنی بر ساختارهای بین اذهانی زیست جهان و پیچیدگی های روزافزون خرده نظام های کنش هدف جو عقلانی است، در واقع نظامی است که کنش ها به وسیله رسانه های راهبردی چون پول و قدرت هماهنگ می شوند.

۳. عقل اجتماعی^۵

استفاده عمومی از خرد جمعی در زبان آلمانی تفاوت معنایی مورد موافقان یا مخالفان این مفهوم را در خود جای داده است. عقلانی بودن بیش از عقلانیت به مثابه یک فضیلت اجتماعی جایگاه ممتازی پیدا کرده است، سهم هابرماس در بازنگری اصالت عقل مدرن براساس بن مایه های اثبات گرایی مؤید کار ارزشمند اوست. هدف اصلی این فیلسوف نجات عقلانیت و عقلانی شدن جامعه است. پذیرش وجود عقلانیت در جهان بینی های متفاوت از نقاط قوت اندیشه هابرماس است. وی بر این اعتقاد است که عناصر تعقل گرایی را می توان در جهان بینی های متفاوت مشاهده کرد به گونه ای که مزیت و ترتیبی بین آنها نمی توان قائل شد مگر براساس حضور و دامنه عملکرد معیارهای عقلانیت موجود در آن. وی فرایند عقلانی شدن را ضرورتاً با رعایت به کار بستن حداقلی از عدالت، انصاف، و اخلاق انسانی همراه می بیند که به کار بستن خرد و عدالت سازمان دهی اجتماعی را اداره عمومی متکامل تری به وجود می آورد. عقلانیت اجتماعی مستلزم یک نظام هنجاربخش بوده و عقلانیت جهان زیست نیز مستلزم ایجاد کنش های متقابلی است که از تفاهم ارتباطی و توافق آزادانه انسان ها با یکدیگر حاصل می گردد.

وی در خصوص مفهوم عقلانی شدن اجتماعی معتقد است که این مقوله برآمده از چشم انداز کنش معطوف نیل به درک که در عین حال به جهان زیست به منزله شناخت سابقه ای یا پی زمینه ای مشترک موجود در کنش واقعی می نگرد. اگر از این منظر به روند عقلانی شدن جامعه توجه کنیم نمی توان آن ها به معنی گسترش کنش عقلانی هدف مند و نیز متحول شدن عرصه های کنش مفاهمه ای به صورت زیر نظام های کنش عقلانی تلقی نماییم و به همین علت هابرماس معتقد است که نقطه ارجاع را باید توان بالقوه عقلانیت موجود در مبنای اعتبار کلام یا سخن جست و جو نمود.

اصل نظریه او بر این معنا استوار است که انسان حیات خود را از طریق فعالیت هایی اجتماعی و هماهنگ با آن حفظ می کند و این امر با ارتباط او با سایرین میسر می گردد که در مرکز این ارتباط زبان قرار دارد. استدلال او از این قرار

^۵ -offen tliches Rasonnement

است که کنش معطوف به عمل هدف یا غایت افراد باید با اجتماع طوری هماهنگ شود که به ساختار هم‌کنشی برسد که دارای ابعاد ارتباطی با مرکزیت زبان است. پایه‌های نظریه او همین کنش است و عملی است برای رسیدن به تفاهم و عقلانیت. هابرماس شدیداً از پست‌مدرنیسم در مورد عقل اجتماعی انتقاد می‌کند و مفهوم بین اذهانی نظریه خود را به‌عنوان نظریه عام کنش ارتباطی تدوین می‌نماید در این نظریه تأکید می‌شود حیات انسان در گرو هماهنگی با اجتماع حفظ می‌شود که مرکز این هماهنگی‌ها زبان است تصور جامعه به‌عنوان شبکه‌ای از مراودات که در مکان و زمان معین گسترده شده است به‌خودی‌خود کافی نیست؛ بنابراین هابرماس از مفهوم «خودکنترلی» استفاده می‌کند و آن‌ها تبیین می‌نماید. «مفهوم خودکنترلی» «دموکراتیک» جامعه متضمن تصور اجتماع تعداد معینی از افراد تحت یک قانون عقلانی است که به‌این‌ترتیب باهم متحد شده‌اند تا حقوقی را که برای سامان‌دادن مشروع حیات جمعی خود به‌وسیله قانون موضوعه لازم است را متقابلاً به یکدیگر اعطا کنند» (هابرماس، ۱۳۸۰: ۹۸).

وی به خردگرایی عقلانیت جوهری در مقابل عقلانیت صوری معتقد بوده و تأکید می‌کند که اخلاق را به سمت نهادمند شدن در ضمیر انسان‌ها و از طریق کنش معطوف به فهم قابل‌جست‌وجو است. هرچه فهم جامعه اعضای آن افزایش و اعتلای بیشتری یابد توسعه اجتماعی بیشتری را شاهد هستیم. رشد عقل ابزاری و سلطه تکنولوژی و بروکراسی که نشئت‌گرفته از عقلانی‌شدن در سیستم در جامعه سرمایه‌داری است همان است که ماکس وبر از آن به ازدست‌رفتن آزادی و فروافتادن در قفس آهنین بر انسان تعبیر می‌کند. به اعتقاد وی تفاوت در درجه عقلانیت جهان‌بینی براساس مراحل رشد شناخت افراد متعلق به این جهان‌بینی‌ها نیز عقلانیت آن‌ها برحسب خصوصیات منطقی و معناشناختی آن‌ها سنجیده نمی‌شود؛ بلکه بر این مبنا سنجیده می‌شود که چه مفاهیم صوری - کاربردی را به‌عنوان مفاهیم پایه برای فهم جهان در اختیار اعضا قرار می‌دهد. وجود شناسایی‌ها در قالب جهان‌بینی‌ها قرار گرفتن‌اند، مشروط بر آنکه مفهوم وجودشناسی را که از سنت ماوراءالطبیعه یونان ریشه گرفته است به رابطه خاصی با جهان یعنی رابطه معرفتی با جهان چیزی موجود محدود نکنیم در فلسفه هیچ مفهومی نیست که با رابطه انسان با جهان اجتماعی که با جهان ذهنی و همچنین جهان عینی انطباق داشته و برای اطلاق بر این رابطه وضع شده باشد. نظریه کنش ارتباطی برطرف کردن این کمبود نیز را باید مدنظر داشت.

۴. توافق بین اذهانی

به عقیده هابرماس انسان امکاناتی برای پشتوانه عقلانی خاصی در زمینه ارتباط‌گیری بین‌الاذهانی فراهم آورده است که می‌تواند با این پشتوانه‌های عقلانی شخص را هم‌سو کند یا انکار نماید. مسئله‌شیء انگاری چندان هم ناشی از عقلانیت هدف‌داری که برای محافظت از خویش به‌صورت مطلق درآمده است یا ناشی از عقل ابزاری لگام‌گسیخته نیست؛ بلکه ناشی از این وضعیت است که عقل کارکردگرای حافظ سیستم‌ها هیچ اعتنایی به داعیه عقل نهفته در معاشرت ارتباطی ندارد و عقلانی‌شدن زیست جهان را به حال خود رها کند (اوث ویت، ۱۳۹۳: ۱۱۷). پیشنهاد هابرماس این است که سوژه فردی که ابژه‌های جهان از جمله سایر مردم مفهوم‌پردازی و رستگاری می‌کند کنار گذاشته شود و به‌جای آن مدل

فهم بین‌الذهانی و عقلانیت ارتباطی بنشینند که امکان فرمول‌بندی دوبارهٔ پرسمان شیء‌انگاری را فراهم کند (اوت ویت، ۱۳۹۳: ۱۱۸). از منظر وی ذهن و بین‌الذهان را در درجه اول به صورت امکانات بالقوه‌ای برای مبانی تصدیق‌پذیر در نظر گرفت؛ زیرا ذهن انسان امکاناتی برای ایجاد پشتوانه عقلانی خاصی در زمینه ارتباط‌گیری بین‌الذهانی فراهم آورده است. کارایی سیستم اجرایی منوط به رضایت دل‌بخواهی همگان یعنی وفاداری توده‌ها و عدم اتکا بر انگیزش‌های خاص و محدود باین‌همه از آنجاکه جامعه‌پذیری از طریق ارتباط و کنش ارتباطی یعنی به‌واسطهٔ ساختارهای بین‌الذهانیت زبانی صورت می‌گیرد، در واکنش اجتماعی انسان به‌گونه‌ای سازمان می‌یابد یا قابل توجیه است.

۵. معماگونه‌ی هنر

«معمای آثار هنری از هم‌گسیختگی آن‌هاست. اگر تعالای در آن‌ها می‌بود، رازورزانه می‌شدند و نه معماگونه؛ آثار هنری معمایند، زیرا به‌واسطهٔ از هم‌گسیختگی‌شان آن چیزی را نفی می‌کنند که به‌راستی دوست می‌دارند باشند. فقط در دورانی نه‌چندان گذشته - برای مثال، در داستان‌های پردرد و رنج «کافکا» - این از هم‌گسیختگی هنر موضوع و مضمونی یافته است» (بولانوس، ۲۰۰۷: ۱۲۰). به باور آدورنو، هنر می‌تواند تبدیل به زبانی رمزی برای فرایندهایی شود که در جامعه روی می‌دهد؛ البته فقط آثار هنری‌ای که در مقابل شبیه‌شدن به وجوه موجود تولید و مبادله مقاومت می‌کنند، یعنی همان هنر برتر مدرن، چنین‌اند و نه آثاری که در برابر کالازدگی و مصرفی‌شدن مقاومتی ندارند، یعنی آثار تولیدشده توسط صنعت فرهنگ. آدورنو دربارهٔ خصلت معماگونه‌ی آثار هنری می‌نویسد:

«تمامی آثار هنری به همراه خود هنر همگی معما هستند؛ از عصر باستان تاکنون این امر خشم و رنجشی را نسبت به نظریهٔ هنری سبب شده است. آثار هنری چیزی می‌گویند و در همان دم آن را پنهان می‌دارند، و این بیانگر معماگونه‌ی از چشم‌اندازی زبانی است. به‌طور خاص، آثار هنری شبیه به معماهای تصویری‌ای هستند که آنچه را که پنهان می‌کنند قابل‌مشاهده است و همین مشاهده‌پذیری آن‌هاست که پنهانشان می‌کند. آثار هنری‌ای که آشکارا تأمل و تفکری را نشان دهند بی‌آنکه اثری هنری از آن‌ها باقی بماند، اصلاً آثار هنری نیستند. [باین‌حال] هنر نمی‌تواند گشوده شود، فقط فرم آن است که می‌تواند رمزگشایی گردد، و این دقیقاً شرط لازمی برای فلسفهٔ هنر است. هرچند درک کردن و فهمیدن هنر، معماگونه‌ی آن‌را فرو نمی‌نشاند. حتی بهترین اثر تفسیری نیز در پی فهم بیشتر است، چنان‌که گویی در انتظار واژه‌ای رهایی‌بخش است تا تاریکی قوام‌یافتهٔ آن را برطرف سازد. دنبال کردن آثار هنری از طریق تخیل، کامل‌ترین و فریبنده‌ترین جانشین برای فهمیدن و درک آن است» (بولانوس، ۲۰۰۷: ۱۲۰).

از نظر آدورنو آثار هنری با معماها در یک چیز سهیم‌اند و آن «دوگانگی قطعی‌بودن و عدم قطعیت آن‌هاست. آن‌ها علامت سؤال‌اند، و حتی از طریق هم‌نهاد (سنتز) هم یکی نمی‌شوند. همچنان که در معماها و چیستان‌ها می‌بینیم، پاسخ به‌وسیلهٔ ساختار هم پنهان و هم طلب می‌شود. این کارکرد منطق درونی اثر است، کارکرد مشروعیتی که به درون آن رخنه می‌کند، هدف آثار هنری تعیین امر نا متعین است. آثار هنری فی‌نفسه غایت‌مندند، بی‌آنکه هیچ‌گونه

^۱ Bolanos

غایت محصلی فراسوی نظم و ترتیب خود داشته باشند» (بولانوس^۷، ۲۰۰۷: ۱۲۴). حتی پس از تفسیر هم اثر هنری همچنان یک معما باقی می‌ماند. آدورنو، به‌رغم مخالفت با هایدگر، معتقد است که چنین برداشتی از ویژگی معمایی هنر می‌تواند مفهوم ایده‌زیباشناختی را از نو زنده کند، زیرا تمامی آثار بزرگ در نهایت همچون یک راز و معما باقی می‌مانند. آثار هنری همواره به چیزی بیش از شرح و تفسیر و تلاش‌های تازه برای درک حقیقت خود نیاز دارند. همچنان که هنر بدون فلسفه نمی‌تواند به‌هیچ‌وجه فهمیده شود، فلسفه هم برای درک کامل هنر کافی نیست. به‌زعم آدورنو، «تصویر معمایی هنر ترکیبی از میمسیس و عقلانیت است. این معماگونه‌گی از درون فرایندی تاریخی برمی‌خیزد. هنر آن چیزی است که پس از دست‌رفتن آنچه گمان می‌رفت کارکردی جادویی و سپس آیینی دارد، باقی می‌ماند. چرایی هنر - اگر بخواهیم به طرزی متناقض آن را به‌کار ببریم؛ یعنی عقلانیت کهن آن - از دست رفت و به عنصری از فی‌نفسه بودنش تغییر شکل داد. پس هنر تبدیل به یک معما شد. البته هر اثر هنری معتبری راه‌حل معمای لاینحل خود را نیز ارائه خواهد داد» (بولانوس^۸، ۲۰۰۷: ۱۲۷).

۶. محتوای جمعی هنر

هنر برای آدورنو، در اصل به معنای «پراکسیس» (praxis) و عمل است و نه «پوئیزیس» (poesies) یا شاعری و خلاقیت. او معتقد به «هنرورزی» (art doing) به‌جای «هنرپردازی» (art making) است؛ نظریه‌پردازی در پی یکسان‌سازی و کلیت‌بخشیدن است و حال آنکه در کنش و عمل‌ورزی، نایکسانی‌ها و کثرات فرصت ابراز خود را خواهند داشت. پس آنچه مهم است، روش اجرای هنری و نه پردازش آن است. البته این هنرورزی فقط در خانه و به‌طور شخصی و فردی انجام نمی‌شود، بلکه باید ارتباطی با جامعه نیز داشته باشد (هان^۹، ۲۰۰۴: ۱۱). از همین روست که آدورنو می‌گوید: «هنر در تقابلش با جامعه است که اجتماعی می‌شود، و این وضعیت را فقط به‌مثابه هنر خود آیین می‌تواند به‌دست آورد» (هان، ۲۰۰۴: ۲۲۶). یا «آنچه در هنر اجتماعی است، جنبش ماندگار علیه جامعه است» (هان، ۲۰۰۴: ۲۲۷). آدورنو درباره محتوای جمعی هنر در کتاب نظریه‌زیباشناختی می‌نویسد: شرط امکان‌پذیر بودن همگرایی و نزدیکی فلسفه و هنر می‌باید در عنصر کلی‌ای جست‌وجو شود که هنر به‌واسطه مشخصه خود به‌عنوان زبانی یگانه و منحصر به فرد داراست. این کلیت جمعی است، درست همچون کلیت فلسفی که زمانی برای آن سوژه استعلایی به‌مثابه علامت و نشانی بود که به سوژه جمعی اشاره داشت. هرچند در تصاویر زیباشناختی، دقیقاً به این معنا که جمعی است و از «من» عقب می‌نشیند، جامعه در محتوای معطوف به حقیقت جای دارد. ظهور و بروزی که به‌موجب آن اثر هنری از سوژه محض بسیار پیشی می‌گیرد، فوران ذات جمعی سوژه است. در انگیزشی که ناشی از حالت خاص سوژه است، شکل جمعی واکنش آشکار می‌شود. به همین دلیل، تفسیر فلسفی از محتوای معطوف به حقیقت باید آن محتوای معطوف به حقیقت جزئی را به طرزی راسخ بسازد. به دلیل عنصر بیانگر این محتوا که به طرزی سوپرکتیو میمیتیک

^۷ Bolanos

^۸ Bolanos

^۹ Huhn

است، آثار هنری ابژکتیویته خود را به دست می‌آورند. آن‌ها نه انگیزشی محض و نه فرم آن هستند، بلکه در عوض فرایند سفت و سختی‌اند که میان این دوروی می‌دهند، و این فرایند اجتماعی است (هان، ۲۰۰۴: ۱۳۱).

۷. پیوند کنش ارتباطی، عقل اجتماعی و توافق بین‌ادلهانی

کنش‌های ارتباطی نقش تعیین‌کننده‌ای در تکامل جوامع بشری دارند عقلانیت ارتباطی به‌دنبال راهی برای خروج از بحران عقلانیت و مدرنیته است و از این‌رو است که هابرماس میان کنش معقول و هدف‌دار و ارتباطی تمایز قائل است وی مفهوم بین‌ادلهانی نظریه خود را به‌عنوان نظریه کنش ارتباطی تدوین می‌کند.

عقل ارتباطی معیارهای خود را در رویه‌های برهان‌آوری و احتجاج برای اعاده داعیه‌های حقیقت‌گزاره‌ای صحت هنجاری، صداقت سوژکتیو و هماهنگی زیباشناختی پیدا می‌کند این یادآوری ایده‌های قدیمی‌تر درباره عقل و حکمت است که در پی اجماع و فهم نامتمرکز جهان است (اوث ویت، ۱۳۹۳: ۱۸۸). نظریه کنش ارتباطی تصدیق می‌کند که عقل و استدلال در ساختارهای انضمامی تجسم می‌یابند و بر تقابل فلسفی میان مادیت و قدرت استعلای عقل انتزاع‌گر فائق می‌یابند.

عقلانیت ارتباطی وجه مهم‌تری از عقلانیت است که امکان وفاق اجتماعی را فراهم می‌کند طرح اندیشه عقلانیت ارتباطی مفهوم اخلاق گفتگویی را که سپهر نظام فکری وی است را نشان می‌دهد. وحدت، اراده همگانی است که به شکل بین‌ادلهانی نمایان می‌شود. گفتار یا گفتمان عقلانی فارغ از سلطه و آسیب‌های زبان‌شناختی و معطوف به تفاهم بین‌الادلهانی و وفاق و اجماع و دقیقاً نوع عملی است که مناسب حوزه عمومی است (هولاب، ۱۳۹۷: ۳۱). راه‌گزیز از حاکمیت عقل ابزاری و شیء‌شدگی در جامعه مدنی از منظر هابرماس در استقرار وضعیت کلامی ایده‌آل است. در این بستر است که مفهوم «عقلانیت ارتباطی» ظهور می‌کند؛ زیرا در این نوع عقلانیت کنشگران آماده ورود به بحث و استدلال و اثبات اعتبار دعوای خویش هستند. ارتباط بین‌الادلهانی بیانگر محوریت ارتباط عقلانیت و کنش است. این مقوله برای نظریه‌هایی عقلانیت و کنش ارتباطی و اخلاق گفت‌وگویی یک ایده بنیادی است. در فلسفه هابرماس اهمیت فوق‌العاده زبان ارتباط بین‌الادلهانی می‌دهد که از رویکرد فلسفی وی نشئت می‌گیرد وی با هواداری از نظریه کنش ارتباطی بین‌الادلهانی با عنوان راه‌گزیز نه‌تنها به درون حوزه رسوخ‌ناپذیر گفتمان فراتجدد رسوخ می‌کند؛ بلکه عملاً ادامه پابندی خود به فرایند دموکراتیک اجماع عقلانی را نیز نشان می‌دهد (ر. ک هولاب، ۱۳۹۷: ۲۱۵).

۸. اخلاق گفتگویی و کنش ارتباطی

هابرماس بر این اعتقاد است که ما در اساسی‌ترین و شاخص‌ترین استعداد انسانی خود توانایی گفت‌وگو با یکدیگر را داریم و با تصمیم‌گرفتن بر مبنای دلیل و برهان کم‌وبیش شالوده‌های علم را می‌یابیم این پایه ابداعات بزرگی چون حاکمیت ملی حقوق بشر، روش‌های حکومت دموکراتیک و گونه‌ای یگانگی ناپیدا ولی حیاتی است که ما انسان‌ها را

به هم پیوند می‌زند و از خلال شناسایی متقابل منزلت‌های انسانی ما مقابل هم مسئول و پاسخگو می‌کند. (هابرماس، ۱۳۸۰: ۴).

به عقیده وی گرایش به توافق در ذات زبان نهفته است. انسان‌ها از طریق توانش زبانی برخوردار افراد می‌توانند به تفاهم برسند. این سخن نشان می‌دهد که انسان توانایی و ظرفیت توافق در اجتماع و رهایی از سلطه را دارد. در وضعیت عاری از سلطه به عقیده هابرماس مردم بر امری توافق نمی‌کنند، مگر اینکه هدف و مقصودی برایشان داشته باشد. هابرماس اخلاق گفتگویی را بر این فرض پی‌ریزی می‌کند که هنجارها و تجویزها مستلزم بیرون‌کشیدن آن‌ها از یک گفت‌وگوی واقعی است و این کار به تک‌گویانه (مونولوگ) ممکن نیست؛ یعنی به شکل فرایند احتجاج و استدلال که به صورت فرضی در ذهن جریان می‌یابد؛ بلکه مستلزم گفت‌وگوی متقابل یا دیالکتیک است. وی گفت‌وگو را روشی برای تولید هنجارهای اخلاقی معتبر می‌داند (لسناف، ۱۳۸۷: ۴۰۶).

مفاهیم عقلانیت ارتباطی و اخلاق گفت‌وگویی نزد هابرماس نوعی خاص از اخلاق را مطرح می‌کند و به ذهن می‌آورد که همه متفکران مکتب فرانکفورت موجود بود. ایده نظم گفتگویی هابرماس می‌تواند طرحی کامل از نظام حق‌ها عرضه کند. در این طرح هابرماس می‌تواند تعامل سازه میان دموکراسی حق‌ها و حق‌های دموکراتیک حوزه عمومی عقلانیت ارتباطی و اخلاق گفت‌وگویی بود که برآیند آن نوعی نظم حقوقی سیاسی اخلاق گفت‌وگویی و مشارکتی شهروندی است (نک. آراتو، ۱۹۹۸: ۱۲۶-۱۳۶).

هابرماس در نظریه گفت‌وگویی طرحی نو و جدید ابداع کرده است به نظر می‌رسد از نقش دخالتی دولت متخاصمان بر دموکراتیک و نهادهای کارشناسی کاسته و در عوض نقش مشارکت عمومی و شهروندی را در تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها و ایجاد عقلانی منظم اجتماعی افزوده است. طرح اندیشه عقلانیت ارتباطی مفهوم «اخلاق گفت‌وگویی» را در سپهر نظام فکری هابرماس نشان می‌دهد هابرماس، گفت‌وگو را روشی برای تولید هنجارهای اخلاقی معتبر می‌داند (لسناف، ۱۳۸۷: ۴۰۶). اخلاق گفت‌وگویی استدلالی است که از یک‌سو در «وضعیت کلامی ایدئال» پیش می‌آید و از سوی دیگر به «عقلانیت ارتباطی» بستگی دارد. هابرماس معتقد است که تمام اشکالات حیات فرهنگی در این جهت پیش می‌روند که از طریق بحث و گفت‌وگو کنش ارتباطی را تقویت کنند، صرف‌نظر از اینکه بحث و گفت‌وگو چه اندازه قوی یا ضعیف باشد. افزون بر این بحث و گفت‌وگو آن دسته از پیش فرض‌های پراگماتیک را که ما در سطح مربوط به قواعد روش کار کشفشان کردیم درواقع از پیش فرض‌های کنش ارتباطی استنتاج و استخراج می‌کند (هاو، ۱۳۹۵: ۶۳). روابط و کنش‌های متقابلی که این امکان را فراهم می‌سازند که سوژه‌های توانا یکدیگر را به رسمیت بشناسند از همان آغاز در شکل کنش محقق می‌شوند که جهت رسیدن به تفاهم حرکت می‌کند کنش که بحث و گفت‌وگو ریشه در آن دارد (همان). گفت‌وگو کوششی است برای تقویت آنچه هابرماس فهم مرکز زدوده جهان می‌نامد این نوع فهم فهمی است که تفکیک بین زیست‌جهان و جهان آن‌گونه که من تجربه می‌کنم.

(زیست - جهان) و نیز بین تجربه من از جهان و تجربه شما از جهان وجود دارد؛ لذا پاره‌های گسست و انقطاع وجود دارند که واقعیت تازه را بر ما آشکار می‌کنند.

۹. رابطه کنش ارتباطی و زبان

زبان، علاقه و نیاز موجود است. اجتماع به تعامل همراه با تفاهم و توافق مستلزم کنش ارتباطی زبان‌مدار است. هابرماس میان علاقه به تفاهم و توافق باعلاقه به شناخت و کنترل طبیعت کنش ابزاری و شناخت جهان انسان کنش ارتباطی قائل است. به‌زعم هابرماس کنش ارتباطی معطوف به تفاهم و توافق منجر به رهایی از سلطه و قدرت می‌شود و این مقصود و مطلوب کنش‌گران ارتباطی است. پیش‌شرط‌های لازم برای ایجاد یا تکوین مفاهمه عقلانی را باید در ساختارها و توانمندی‌هایی که در زبان نهفته است باید یافت چیزی که هابرماس آن را در قالب نظریه توانش مفاهمه‌ای تدوین و ارائه می‌کند. این پیش‌شرط‌ها از وجوه زبانی کرداری سخن بیرون کشیده می‌شود و جوهی است که لازمه توانایی سخن گفتن و ادعای اعمال کلامی است وی آن را تحت عنوان کاربردشناسی همگانی یاد می‌کند.

بدین ترتیب هابرماس بر اهمیت توانایی‌های زبانی یعنی بر مهارت و تسلط بر قواعد خاص زبان و واژه‌ها در تدوین گزاره‌ها قضایای قابل‌درک تأکید نموده و بر آن صحنه می‌گذارد. اما در این میان باید توجه داشت که زبان‌های طبیعی گویندگان همواره از طریق همگانی‌های سازنده گفت‌وگو نظیر وجوه فعلی (اخباری، استفهامی، امری) و ضمائر شخصی یا فاعلی (من و تو) و نظایر آن ارائه و بازنمایی (حرفه مجدد) می‌گردند. این فرایند نشان‌دهنده عوامل بین‌الذهانی - انعکاس‌پذیری و دوسویگی یا رابطه متقابل است که امکان درک متقابل را فراهم می‌سازند.

تک‌بعدی بودن سه مفهوم زبان را می‌توان در این واقعیت مشاهده کرد که انواع ارتباط در مواردی هستند که حدود کنش ارتباطی را معین می‌کنند. نخست ارتباط غیرمستقیم کسانی که فقط به فکر تحقق اهداف خویش هستند؛ دوم کنش اجتماعی کسانی که فقط به توافق هنجاری از پیش موعود جامه عمل می‌پوشانند و سوم ابزار نفس یا نمایاندن خویشتن به یک مخاطب در هر مورد فقط یکی از کارکردهای زبان مضمون‌پردازی می‌شود ایجاد تأثیرات از طریق بیان بنا ساختن روابط بین اشخاص و ابزار تجربه‌های سوژکتیو. در مقابل مدل ارتباطی کنش که سنت‌های دانش اجتماعی را در پیوند با تعامل‌گرایی نمادین «مید» مفهوم بازی زبانی «ویتگنشتاین» نظریه‌های گفتاری آستین و هرمنوتیک گادامر تقریر می‌کند همه کارکردهای زبان را به یکسان مدنظر قرار می‌دهد (کنش ارتباطی) مشارکت‌کنندگان در اجرای یک کنش گفتاری یا فهم کنش گفتاری تا حدود زیادی در درون زبان خود حرکت می‌کنند.

از نظر هابرماس تازمانی که مشارکت‌کنندگان نگرش کنشی خود را حفظ می‌کنند، زبان عملاً در پشت سر آن‌ها باقی می‌ماند؛ لذا گویندگان نمی‌توانند در رابطه با آن موضعی فراج جهانی اتخاذ کنند و همین حکم درباره فرهنگ - آن انگاره‌های تفسیری که توسط زبان انتقال یافته است نیز صدق می‌کند. از دیدگاه معناشناسی زبان خویشاوندی خاصی با جهان‌بینی‌ها مصرح در زبان دارد. زبان‌های طبیعی مضامین سنت را که تنها به شکل‌های نمادی دوام می‌آورد اساساً

به صورت تبلور زبانی حفظ می کنند؛ زیرا معنایی یک زبان باید برای مجموعه پیچیده ای از مضامین فرهنگی ذخیره شده انگاره های تفسیر، ارزش گذاری و بازنمایش مناسب باشد.

زبان و فرهنگ از اجزاء و عناصر مقوم و سازنده جهان زیست به شمار می روند. به این ترتیب هابرماس نقش و جایگاه مهمی برای دو عنصر زبان و فرهنگ در ارتباط با تکوین جهان زیست قائل است. پس جهان زیست یک عرصه یا مکان استعلائی است در آن گوینده و شنونده می توانند به گونه ای دوسویه و متقابل داعیه هایی دال بر تناسب و تطابق گفته ها و نظرات خود با جهان (عینی)، اجتماعی یا ذهنی اقدام نمایند و بالاخره مکانی است که گوینده و شنونده در آن می توانند به انتقاد و نفی یا تصدیق این قبیل داعیه های اعتباری پردازند و اختلاف خود را حل نمایند و به توافق برسند.

۱۰. برقراری عدالت اجتماعی

هابرماس عدالت را به عنوان کنش ارتباطی میان افراد تعریف می کند و معتقد است که معیارهای حداقلی از عدالت می تواند از مفاهیم کنش ارتباطی و عقلانیت ارتباطی او منشأ بگیرد. بسیاری از متفکران دو پارامتر «حقوق» و عدالت را از ارکان اصلی وزیر بنایی تمدن می دانند؛ درحالی که هابرماس این تعمیم را صحیح نمی داند و معتقد است که درست است که تمدن بیانگر تکامل رو به پیش است؛ ولی لزوماً چنین نیست که با حق و عدالت همراه بوده باشد.

کنش ارتباطی در وهله اول معطوف به فهم است و نه لزوماً موفقیت نسبت به دشمنی با منافع رقیب. از منظر وی برای رسیدن به عدالت به حوزه عمومی نیازمندیم حوزه ای که افراد آزادانه به گفت و گو پردازند. نظریه انتقادی در پی رهاساختن بشر از ساختارهای «ستم» در سیاست جهانی و اقتصاد جهانی است که تحت کنترل قدرت های هژمونیک قرار دارند. آن ها در تلاش اند نقاب از چهره پوشالی سلطه شمال ثروتمند بر جنوب فقیر بردارند. نظریه پردازان انتقادی صراحتاً سیاسی اند؛ یعنی ایدئولوژی مترقیانه خود در زمینه رهایی را مورد دفاع قرار می دهند و آن ها اشاعه می دهند.

هابرماس عدالت را مفهومی اخلاقی و وجدانی می پندارد «مسائل وجدانی که در اصل با سیمای همگانی کردن یا عدالت می توانند خردمندانه تلقی شود، متفاوت از مسائل ارزیابی کننده که غالباً با خود را با کلی ترین سیمای خرد که مسئله زندگی خوب باشد ارائه می کنند و فقط در چشم اندازی از یک شکل زندگی از لحاظ تاریخی متعین یا تاریخ زندگی فردی به بحث منطق تن می دهند» (وایت، ۱۳۸۰: ۱۰۷). چهارچوب عقاید اخلاقی کنش ارتباطی و عقلانی کردن هنجارهاست که اخلاق ارتباطی با دو قضیه فراز یا فرود می گیرد. نخست، داعیه های هنجاری اعتبار دارای مفهومی شناختی است و می توان؛ مانند داعیه های حقیقی با آن ها برخورد کرد. دوم، هم تعیین اعتبار این داعیه که هنجار درست گفتمان واقعی را می طلبد و به شکل مباحثه ای یک جانبه که به شیوهای فرضی جریان می یابد ممکن نمی شود.

۱۱. ایجاد هنجارهای اجتماعی

نظریه کنش ارتباطی خود نوعی هنجار است که جامعه ایدئال را به تصویر می‌کشد. این نظریه در بستر مدرنیته رشد یافته است و مبتنی بر این اصل است که انسان با اتکا بر عقل خود بدون مرجعیت بیرونی می‌تواند جامعه خود را سامان بدهد. هابرماس نظریه کنش ارتباطی را مطرح می‌نماید و معتقد است با پیروی از این نظریه کنشگران برای رسیدن به یک درک مشترک از طریق استدلال وفاق و همکاری با همدیگر ارتباط برقرار می‌کنند. وی می‌کوشد ثابت کند با این نظریه می‌تواند به حل منازعات اجتماعی پایان دهد. «هنجارهای تصدیق‌پذیر از هنجارهای اجبارآمیز قابل تفکیک هستند تا جایی که هنجارها بیانگر منافع عمومیت‌پذیر باشد بر پایه اجماع عقلانی استوار هستند تا زمانی که هنجارها به منافع عمومی مربوط نشوند آن‌ها را دربرگیرند مبتنی بر اجبار خواهند بود. اینجا می‌توان اصطلاح قدرت هنجاری استفاده نمود» (هابرماس، ۱۳۹۲: ۲۹۹). به عقیده وی حقیقت گفت‌وگویی است ارزش‌ها و هنجارهایی که از طریق گفت‌وگوها شکل بگیرند حق هستند؛ حق ما به‌ازای بیرونی ندارد و بلکه توافقی است بنابراین مردم می‌توانند از طریق گفت‌وگو هنجارهای موجود در جامعه را تغییر بدهند (هابرماس، ۱۳۸۴: ۶۸).

اکثریت افراد جامعه، حقیقت‌آفرین هستند؛ زیرا طی فرایند گفت‌وگو می‌توانند درباره یک هنجار به توافق برسند. آن هنجار برای مشارکت‌کنندگان حقیقت است و از باب ضرورت اقلیت نیز در عمل از اکثریت تبعیت می‌کند (خان‌محمدی، ۱۳۹۱: ۵۷). هابرماس هنجارهایی را معتبر می‌داند که دارای کیفیت انصاف یا بی‌طرفی باشند و این کیفیت می‌تواند با برداشتی از همگانی کردن توضیح داده شود و در آخر هم این اصل می‌تواند به‌صورت عقلانی توجیه شود (وایت، ۱۳۸۰: ۱۰۸). همین هنجارها هستند که شایستگی آن را دارند که به شیوه‌ای بین‌الذهانی به رسمیت شناخته شوند؛ بنابراین داوری بی‌طرف در اصلی منعکس می‌شود که همه افراد متأثر از یک هنجار ملزم می‌کند با این جهت توازن منابع به نظرگاه‌های یکدیگر توجه کنند. به همین دلیل، هر هنجاری معتبری باید شرط زیر را برآورده سازد و یا تابع اصل زیر باشد: همه آن‌هایی که از یک هنجار تأیید می‌پذیرند می‌توانند پیامد و اثرات جانبی که رعایت این هنجار احتمالاً برای منافع و علایق همگانی در پی خواهد داشت را بپذیرد و به‌جای حذف تمام دیدگاه‌های ممکن باید همه آن‌ها را در این فرایند مشارکت کنند. هنجارها می‌توانند ادعای اعتبار داشته باشند که مورد پذیرش یا بتوانند مورد پذیرش همگان یعنی تمام کسانی که توانایی مشارکت در بحث و گفت‌وگوی عملی را دارند قرار بگیرند (هاو، ۱۳۹۵: ۶۲).

بدین ترتیب، هابرماس نیز با توجه به رویکرد هرمنوتیکی در برخورد با درک تفهیمی از معانی، مقاصد و اهداف عاملان و کنشگران اجتماعی عقیده دارد که کنش اجتماعی در پیوند تنگاتنگ با شرایط عینی و تلقی عاملان از آن قرار دارد. از سوی دیگر، معنی یا معانی موردنظر کنش اجتماعی یا معانی‌ای که کنش اجتماعی درصدد نیل و تحقق آن‌ها و یا آشکارساختن آن‌هاست اساساً نوعی معانی بین‌الذهانی هستند که سازنده قالب یا چارچوب اجتماعی فرهنگی به‌شمار می‌روند که افراد در آن قالب خود را می‌یابند و بر مبنای آن عمل می‌کنند. نظیر ارزش‌های موروثی و جهان‌بینی‌های سنتی و موروثی نقش‌های نهادینه شده، هنجارهای اجتماعی، پارادایم‌های اخلاقی و امثالهم هر نوع روش‌شناسی که

در قالب یا شاکله تغییر و واکنش اجتماعی به واسطه آن صورت می‌گیرد، نادیده بگیرد و روند تکوین مفهوم و نظریه (مفهوم‌سازی و نظریه‌پردازی) را مستقل و مجرد از روند تکوین واقعیت اجتماعی را در نظر بگیرد محکوم به شکست و نابودی است. هنجارها شایستگی آن را دارند که به شیوه بین‌الذهانی به رسمیت شناخته شوند. هنگامی که وفاق از بین رفته است و هنجارهایی که بیشتر مقبول و بدیهی بودند از مقبولیت افتاده‌اند. در این میان، آدمیان ناچارند برای بازسازی وفاق و شناخت بین‌الذهانی دست‌به‌کار شوند خواه برای بازسازی دعوی‌های اعتباری که تازه اعتبارشان ساقط شده‌اند و خواه برای دعوی اعتبار جدید (ر.ک: هاو، ۱۳۹۵: ۵۸).

۱۲. جهان زیست و کنش ارتباطی

هابرماس یک نظریه‌پرداز در حوزه کنش ارتباطی است که در تفسیر قواعد حاکم بر این نظریه مفهوم محوری و بیان عمومی یا کاربرد همگانی را استفاده کرده است. وی در بازآفرینی جامعه از طریق کنش ارتباطی به استخدام دو مفهوم «جهان زیست» و «سیستم» پرداخته است. مفاهیم جهان زیست و سیستم در نظریه کنش ارتباطی ضمن گشودن نظریه به سمت تبیین جامعه‌شناختی دو چشم‌انداز درون‌گرا و برون‌گرا را به هم پیوند می‌دهد. تعامل بین فرهنگ و اخلاق و آگاهی (چشم‌انداز درون‌گرا) و ساختارهای اجتماعی عینی (چشم‌انداز برون‌گرا) در زیست‌جهان تجلی می‌یابد (هولاب، ۱۳۹۷: ۷۵).

وی کنش ارتباطی در جهان زیست را شامل رشته‌ای از پیش‌فرض‌های ناگفته و ادراکات متقابل می‌داند که بایستی برای ارتباط حضور داشته باشند و آزادی و ارتباطات روزمره در جهان زیست را برترین موفقیت می‌داند و بهترین شانس‌ها را برای رسیدن به راه‌حل‌های عقلانی پایدار و واقعی برای بی‌تکلیفی و دشواری‌های جمعی. به اعتقاد هابرماس هر نظریه اجتماعی که مدعی به جهان‌شمول بودن مفاهیم زیربنایی خود است اگر به شیوه معمول و جاافتاده نتواند مفاهیم را در ارتباط با جامعه به کار ببندد، به همان سرنوشتی که مارکس در ارتباط با مفهوم کار انتزاعی به آن اشاره کرده بود دچار خواهد شد.

هابرماس مدعی است که نظریه کنش مفاهیم‌ای قادر به توضیح و تبیین علت این امر است که تکامل جامعه برای خود منجر به ظهور موقعیت‌های پیچیده‌ای می‌گردد که به گونه‌ای عینی برای معاصر امکان دستیابی به ساختارهای جهان زیست را فراهم می‌سازد. زمینه‌های هر کنش مفاهیم‌ای باید تعریف واضح و مشخص داشته باشد و این تعریف به‌طور دقیق مشخص گردد که براساس نیازهای متقابل و درک متقابل صورت می‌گیرد و این تعاریف از نوعی تداخل برخوردارند؛ به معنی که حدود مرز آن‌ها مشخص هستند گرچه مضامین آن‌ها ممکن است جابه‌جا شود.

موقعیت‌بخشی عمده‌ای از جهان زیست است که به کمک یک‌سری مضامین برجسته و نمایان می‌شود و از طریق اهداف و برنامه‌های کنش بیان و ارائه می‌شود. این‌ها بسترهای مناسبی برای ربط و وابستگی که هم‌مرکز با یکدیگرند به‌سر می‌برند. اما به‌مرور زمان و افزایش فاصله‌های اجتماعی از همدیگر دور و از هم بیگانه شده‌اند. جهان زیست شرط اساسی و زیربنایی برای متقابل به‌شمار می‌رود؛ درحالی‌که مفاهیم جهان نوعی نظام ارجاعی برابر آن به‌وجود می‌آورند.

یعنی برای جهان زیست که درک متقابل راجع به آن به امکان‌پذیر است گویندگان و شنوندگان از بیرون از جهان زیست مشترکشان به درکی راجع به چیزی در جهان‌های عینی یا ذهنی نائل می‌گردند. از نظر هابرماس جامعه از یک‌طرف به زیست‌جهان به‌عنوان یک گروه اجتماعی می‌نگرد که در آن کنش‌هایی از طریق هماهنگ‌نمودن سمت‌گیری‌ها با یکدیگر سازگار می‌شوند و از منظر دیگر، جامعه به‌عنوان یک نظام خود - تنظیم‌گر تلقی و مفهوم‌بندی می‌شود که هماهنگی کنش‌ها از طریق پیوندهای متقابل کارکردی نتایج آن‌ها صورت می‌گیرد. نظریه اجتماعی به جمع این دو منظر نیاز دارد؛ جمع چشم‌انداز درونی یا منظر مشارکت کنند، با چشم‌انداز بیرونی یا منظر مشاهده کنند. هابرماس در بهره دوم از دومین تأملات مبانی خود تحول اجتماعی را به‌عنوان فرایند انفکاک دووجهی تحلیل کرده است. یکی از این دو وجه عبارت است از انفکاک افزاینده بین دووجهی سیستمی و وجه زیست‌جهانی جامعه (جداشدن سیستم از زیست‌جهان) سازوکارهای مربوط به پیوستگی کارکردی به طور فزاینده‌ای از ساختارهای زیست‌جهان که متکفل پیوستگی اجتماعی نظام‌های به‌ظاهر مستقل اقتصادی و اداری تبلور پیدا کنند.

۱۳. مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر

هنر و هنرمند نقش بزرگی در حفظ ارزش‌ها، مقاصد انسانی و نشان‌دادن خواسته‌ها و رفتارهای اجتماعی دارند. آثار هنری متأثر از رخدادهای اجتماعی و فرهنگی از عوامل و وجوه مهمی هستند که اگر در مطالعات نشانه‌شناسی هنرها وارد شوند و مورد بررسی قرار گیرند بر غنای تبیین‌ها و دستاوردهای این‌گونه پژوهش‌ها خواهند افزود همچنین موجب شناخت و درک ساحت‌های فرهنگی و هنری جامعه می‌شوند. ترسیم مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر می‌تواند به مثابه یک نوع هشدار اجتماعی دانست. تصویر شماره یک نمونه‌ای از این آثار درخصوص اهمیت رسانه‌ها در تحولات اجتماعی است.

تصویر ۱. نمونه نقاشی با مضامین اجتماعی، هنرمند: نامشخص

نقاشی اجتماعی یکی از مهم‌ترین گرایش‌های هنری است که از سپیده‌دم تاریخ بر دیوار غارها نقش بسته و تاکنون استمرار یافته است. هنرمندان بسیاری در سرتاسر دنیا به این نوع از نقاشی با رویکردهای متنوعی گرایش داشته‌اند. بررسی و تحلیل این نوع از نقاشی‌ها نیاز به شناخت هرچه بیشتر جامعه و فضایی دارد که هنرمند در آن زندگی می‌کند و از آن تأثیر پذیرفته است. تصویر شماره دو نیز به‌نوعی کوشیده تا چالش‌های اجتماعی جامعه مسلمان افغانستان را به ترسیم کند.

تصویر ۲. نمونه مضامین اجتماعی در نقاشی معاصر. اثر: حسین رضایی

ژانر نقاشی اجتماعی براساس پیش زمینه‌هایی که مبداء شکل‌گیری هنرهای اجتماعی نظیر نقاشی یا ادبیات اجتماعی است، می‌تواند به بررسی و تحلیل آثار نقاشی که دارای مضامین و جهت‌گیری‌های اجتماعی است، بیانجامد.

تصویر ۳. نقاشی اجتماعی با مضمون فقر. اثر: حسین رضایی

نتیجه‌گیری

امروزه معنای بازنمایی در هنر، محدود به تقلید و شباهت محض از شیء نمی‌شود، بلکه عبارت‌پردازی از فرم ظاهر، شرط لازم محسوب شده و کارکرد بازنمایی در نظریات معاصر مشتمل بر انعکاس واقعیات باطنی در حوزه‌های آنروپوسانتریسم نیز می‌شود. در این میان، پیوند میان هنر و روان‌شناسی می‌تواند، تصاویری از لایه‌های پنهان درون و برون را ارائه و از حالات پیچیده روانی انسان و اجتماع رمزگشایی نماید. هانی نجم - نقاش معاصر - باتکیه بر دانش بصری و تجسمی به عنوان شاهد و ثبت‌کننده واقعیات ظاهری و باطنی جامعه گزارش‌های بسیاری را از بواطن و پیچیدگی‌های روانی انسان و اجتماع ارائه داده است. بحران‌های بسیاری دنیای امروز را فراگرفته و در تولید و تحول آثار هنری نیز اثر گذاشته است. از آنجاکه نشانه‌شناسی رویکردی است که به چگونگی دلالت معنایی می‌پردازد، آثار نقاشی فضای گفتمانی مناسبی برای تجزیه و تحلیل‌های نشانه‌شناسی به حساب می‌آید که در آن‌ها نظام‌های نشان‌های مختلف در ارتباط با یکدیگر قرار گرفته تا بر کلیت معنایی اثر دلالت کنند و مخاطب را در جهت دستیابی به کشف مفاهیم رهنمون سازد. باتوجه به رابطه بین هنر و زندگی دامنه وسیعی از آثار هنری امروز را مشکلات بشری تشکیل می‌دهند. هنرمندان، امروز بیش از گذشته هم‌پای مردم درگیر مسائل شده و تأثیر گرفته‌اند. این بررسی روشن‌کننده آن است که عناصر نشان‌های به کاررفته در این آثار بسیاری از حقایق، از هم‌پاشیدگی و رکودهای اخلاقی جامعه معاصر را آشکار می‌سازد. از آنجاکه آثار هنری متشکل از نشانه‌ها و روابط عناصر مختلف تصویری و نوشتاری هستند می‌توان گفت یکی از مناسب‌ترین راهکارهای تجزیه و تحلیل آثار هنری جهت دستیابی به حقیقت و مفاهیم عمیق‌تر به کارگیری روش‌های نشانه‌شناسی و تئوری سیر زایشی معناگرا است که براساس آن می‌توان به رمزگشایی و واکاوی در لایه‌های مختلف پرداخت و به درک مفاهیم و معناهای پنهان و آشکار اثر پی برد. هابرماس استدلال می‌کند که نظریه کنش ارتباطی او ایمان بیش از حد مدرنیته به سوژه خردورز به مثابه تکیه‌گاهی متافیزیکی و اخلاقی را تصحیح و تعدیل می‌کند بی‌آنکه امکان نقد عقلانی و روشنگری و رهایی را نفی نماید. نظریه او می‌تواند آنچه را که نقد رادیکال وعده می‌دهد؛ اما قادر به متحقق ساختنش نیست متحقق سازد. هابرماس به هیچ‌وجه نمی‌خواهد مفهوم عقل ارتباطی او به منزله ایدئالی تعبیر گردد که به نوعی وضعیت اتوپیایی در آینده دلالت دارد.

با اینکه عقل ارتباطی نوعی ایدئال است؛ اما نباید آن را با مثابه تکیه‌گاهی استعلایی تعبیر کرد؛ بلکه باید به شیوه‌ای کاملاً شکاکانه در آن نگرست، ایدئال عقل ارتباطی مطرح‌کننده یک سری اموری برای شکل‌هایی از زندگی است که می‌بایست توسط افرادی که این شکل‌های زندگی را می‌زیند خلق شود (رک اوث ویت، ۱۱۴). به زعم هابرماس کنش ارتباطی معطوف به تفاهم و توافق توضیح و توجیه نمودن زمینه‌های عینی کنش، حقانیت و درستی هنجار موجب مسئولیت عقلانی کنشگران ارتباطی می‌شود؛ لذا عقلانیت ارتباطی بین‌الذهانی حکم می‌کند که طرفین کنش از آزادی، تعهد و مسئولیت و خودمختاری الزام برای انتقام دفاع و توجیه ادعای اعتباری برخوردار باشند. وی در بحث عدالت معتقد است که نیازمند پذیرش انگاره‌های ثابت و جهان‌گستر هستیم و نیز در نظریه کنش ارتباطی معتقد است که

راه حل گفت‌وگو و مباحثه برای پایان دادن به منازعات مناسب است؛ زیرا حقیقت عنصری بین‌الذهانی است که در کلام ظهور می‌کند، گفت‌وگو در حوزه عمومی و براساس عقل ارتباطی و نه عقل ابزاری انجام می‌شود.

بین ساختارهای زیست‌جهان و ساختارهای جهان‌بینی زبانی پیوندی درونی موجود است و در این صورت، زبان و سنت فرهنگی در رابطه با هر آنچه می‌تواند به عنصر یک وضعیت تبدیل شود جایگاه استعلایی معینی پیدا می‌کند. بحران خاص جوامع سنتی برخاسته از تناقض‌های داخلی این جوامع است؛ زیرا بین هنجارها و تصدیق‌هایی که در جوامع سنتی بهره‌کشی را مجاز نمی‌داند با ساختار طبقاتی که در آن ثروت در طبقه اجتماعی را ملاک امتیاز می‌داند تناقض وجود دارد. عقلانیت ارتباطی در زمره عقلانیت پدیداری است و انسان هم مثل سایر پدیده‌های طبیعی نگرسته می‌شود و غایت متعالی ندارد. نظم اجتماعی هابرماس از حیث انتزاعی و تجربی بامانع جدی روبه‌روست به نظر وی نظم اجتماعی هابرماس بر وفاق پراگماتیسمی تن نمی‌دهد؛ زیرا عقلانیت ارتباطی و وفاق گفت‌وگویی اگر چه از زمینه دموکراتیک برخوردار است و ممکن است و در یک گفت‌وگوی بنیادین ذهنی در سطح بین‌افردی و بیناگره‌ی سودمند باشد؛ اما در سطح دولت و بوروکراسی با موانعی جدی روبه‌رو خواهد شد. در نقاشی معاصر اسلامی نیز می‌توان ساحت‌های آشکار عقل‌گرایی و رابطه آن با ذهن هنرمند را مشاهده کرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مأخذ:

کتاب‌ها

- اوٹ ویت، ویلیام. (۱۳۹۳). هابرماس: معرفی انتقادی. ترجمه: لیلا جوشقانی، حسن چاوشیان، چاپ دوم، تهران: اختران.
- ایچ لسناف، مایکل. (۱۳۷۸). فیلسوفان سیاسی قرن بیستم. مترجم: خشایار دیهیمی، تهران: نشر کوچک.
- بشیریه، حسین. (۱۳۸۴). گذار به دموکراسی. تهران: نگاه معاصر.
- توحیدفام، محمد. (۱۳۸۸). فراسوی کنش و ساختار: تلفیق کنش و ساختار در اندیشه آنتونی گیدز، پیر بوردیو و یورگن هابرماس، تهران: گام نو.
- حسینی تهرانی، محمدحسین. (۱۴۲۹ ق). مهر تابان. مشهد: انتشارات علامه طباطبائی.
- ریترز، جورج. (۱۳۷۷). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر: بار افزودن دو فصل تازه. ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- سجادی، سیدجعفر. (۱۳۷۵). اصطلاحات فرهنگ علوم فلسفی و کلامی، تهران: امیرکبیر.
- نوذری، حسینعلی. (۱۳۸۱). بازخوانی هابرماس. تهران: نشر چشمه.
- هابرماس، یورگن. (۱۳۸۰). بحران. ترجمه جهانگیر معینی. تهران: گام نو.
- (۱۳۸۱). جهانی‌شدن و آینده دموکراسی منظومه پست ملی، ترجمه کمال پولادی، تهران، نشر مرکز
- (۱۳۸۳). دگرگونی ساختاری حوزه عمومی: کاوشی در باب جامعه بورژوازی. ترجمه جمال محمدی. تهران: افکار.
- (۱۳۸۴). مهندسی ژنتیک و آینده سرشت انسان. ترجمه: یحیی امامی، تهران: نقش‌ونگار.
- (۱۳۹۱). دین و روابط بین‌الملل. ترجمه: اصغر قهرمان‌پور، چاپ دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- (۱۳۹۲). نظریه کنش ارتباطی. (دو جلد در یک مجلد) ترجمه از آلمانی به انگلیسی توماس مک‌کارتی، مترجم: فارسی کمال پولادی. تهران: چاپ سعدی.
- هاو، ال. ای. (۱۳۹۵). یورگن هابرماس. ترجمه: جمال محمدی، تهران: گام نو.
- هولاب، رابرت و هابرماس، یورگن. (۱۳۹۷). نقد حوزه عمومی مجادلات فلسفی هابرماس با پوپری‌ها، گادامر، لومان، لیوتار، دریدا و دیگران. ترجمه حسین بشیریه. تهران: نشر نی.

وایت، استیون. (۱۳۸۰). خرد، عدالت، نوگرایی و نوشته‌های اخیر هابرماس. ترجمه محمد حریری اکبری. تهران: انتشارات قطره.

مقالات

خان‌محمدی، کریم. (۱۳۹۱). «مقایسه عقلانیت ارتباطی با عقلانیت وحیانی براساس دیدگاه‌های هابرماس و علامه طباطبایی». نشریه علوم سیاسی، دوره ۱۵، شماره ۵۷، ۷۴-۳۱.

رنجبر، ایرج. (۱۳۹۴). «پارادایم سیاست در اندیشه سیاسی مکتب فرانکفورت». پژوهش ساست نظری، شماره ۱۸، ۷۷-۴۹.

عباسپور، ابراهیم. (۱۳۹۰). «بررسی روش‌شناسی نظریه کنش ارتباطی هابرماس با رویکرد انتقادی». مجله معرفت فرهنگی اجتماعی، شماره ۲، ۶۴-۳۵.

علی‌خواه، فردین. (۱۳۷۶). «کنش ارتباطی و زبان در اندیشه هابرماس». مجله راهبرد (فصلنامه مرکز مطالعات استراتژیک)، شماره ۱۳، ۳۰-۲۰.

نجاتی حسینی، سید محمود. (۱۳۸۸). «یورگن هابرماس: از حقوق، اخلاق و سیاست لیبرالی به سمت قانون و دموکراسی گفتگویی». دانشنامه علوم اجتماعی دوره ۱، شماره ۱، ۱۲۴-۹۳.

نقیب‌زاده، عبدالحسین و نوروزی، رضاعلی. (۱۳۸۸). «تحلیلی بر اهداف تربیت اخلاقی و اجتماعی هابرماس با تأکید بر نظریه کنش ارتباطی». جامعه‌شناسی کاربردی، دوره ۲۱، شماره ۱، ۱۴۲-۱۲۳.

هابرماس، یورگن. (۱۳۷۸). «جامعه سکولار در غرب». ترجمه: غلامعلی خوش‌رو، نشریه آیین، شماره ۱۹ و ۲۰.

----- (۱۳۸۰). «فراسکولاریسم». ترجمه: مهرزاد فتوحی، نشریه همشهری، بهمن.

----- (۱۳۸۱). «سیطره عمومی، هاله لاجوردی». فصلنامه ارغنون، شماره ۲۵.

----- (۱۳۸۵). «مذهب در حوزه عمومی». بازتاب اندیشه، شماره ۷۴.

منابع لاتین

Huhn, T. (۲۰۰۴). "Thoughts beside Themselves", pp. ۱-۱۸, in Cambridge Companion to Adorno, Tom Huhn (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenfeld, M. & Arato, A. (۱۹۹۸). (Eds) Habermas on law and Democracy: Critical Exchanges, University of Columbia press

Waldron, G Ed. (۱۹۹۵). theories of Rights, oxford UP.